

langanas y otras piezas» en una de les llistes inventàries de Mont-roig de Tastavins (en la part més alta i tradicionalista de la conservadora terra del Matarranya, localitat antiga i grandeta però molt rústica), data de 1706; llistes, que sota disfressa castellana, sovint leuissimes, contenen una munió de mots, sempre locals, i sovint del tot o quasi del tot catalans publicades pels excel·lents erudits nostres M. Pallarès i S. Vidiella, tan benemèrits de la història comarcal (*Bol. de Hist. y Geogr. del B. Aragón* II, 87). En una altra comarca tan conservadora com la Segarra, ens apareix poc després en els dos centres del Nord i del Sud, els de més fonda saba catalana: «*palangana* de plata feta a la vellura», inv. de Cervera de 1789 («gibrella feta per a rentar-se», *DAG.*); «deu tenir previngut lo aspersori, ab sa *palangana*», a Santa Coloma de Queralt a. 1785 (Joan Segura, *Hist. de Sta. Coloma*, 109).

És notable que el primer lexicògraf que el registra sigui el *DTO.* en la seva ed. de 1757 «*palangana*: pelvis», tot i que no el porten les eds. anteriors i tampoc el Lacav.: és un cas quasi únic, car aquesta ed. pràcticament no afegeix res que no trobi en el Lacav. Suggereix una decisió excepcional, per tal d'afegir un mot que constataren absent dels seus models, amb gran sorpresa, com a tan conegut i usual (¿com pot ser, diuen, que no hi sigui?); des de llavors ja no falta en cap dicc. del Princ. («*palangana*: palangana, palanca: *malluvium*, *pollubrum*, *pelvis*», *Belv.* etc.). Avui no solament és d'ús general en el Princ., i sentit com a genuí, sinó que a Barcelona etc. s'estimaria incorrecte, en castellà, d'usar-lo en lloc de *jofaina*. Griera, en la millor de les seves obres lexicogràfiques, fidel a les respostes dels corresponsals locals de la S. F. de l'IEC., el registra per tot el Principat, fins al Berguedà i el Pallars (*BDC* xx, 216), i pertot en la variant amb *-ng.*, llevat solament *-nc.* a Eivissa.

En efecte a les Illes està registrat, des de les fonts més antigues, en totes tres: «*palangana*: bacina, *palangana*», *DFgra.*, «id., vasija de diferentes hechuras, *malluvium*», *Damen.*; a Menorca, amb repercussió de líquida, *palangrana* tant en FebrCard. (princ. S. XIX), com en el glossari de Ciutadella per Moll (*Misc. Alcover*, 451); i *PzCabr.* *palancana* a Eivissa. I la cosa més notable és que a les Balears es presenta pertot en una variant semàntica bastant diferent, i que ens acosta, com sovint passa amb els significats i cultura balears, al sentit que sospitarem etimològic: a Eivissa va definida «bandeja» (*PzCabr.*) «safata, civ., *DAG.*»; a Menorca «plat de parade, bassin; pelvis, mazonomus»¹ (FebrCard., p. 457).

A les Illes, doncs, ja no es tracta de líquids sinó d'aliments, i sòlids, de vegades engrunats, car *AlcM* precisa «plat de poca fondària i de forma ovalada o llarguera, per a posar-hi confits o altres postres, guisat de carn etc.». A Mallorca el trobo ja usat per un escriptor de tan rànies essències com Tomàs Aguiló (c. 1850): «*palanganes* de plata engastades de rubins» (*Poesias en Mallorquí*, ed. 1883, 69); i en un to semblant el cita *AlcM* del gran òrgan tradicionalista «L'Ignorància»: «molts se fan servir amb *palanganes*

de plata»: doncs servir menjar de senyors, aferrats allà a la vida refinada a l'antiga. Impossibile no veure-hi un lligam amb el sentit que té en el sard sassarès «piatto oblongo per recare le vivande a tavola» (Muzzo).

En el P. Val., també el tenim des dels primers lexicògrafs, i en forma independent del Princ. Ja el registra Sanelo: «*palancana*: bandeja» (Mallorca) (I, fº 111v1); observem que Sanelo, xativí, no recull mots mallorquins: si aquest no és cas únic, és un de poquíssims, en la seva obra, en què fa referència allà, mentre que tota ella és plena de referències a fonts confirmatòries de l'autenticitat i caràcter genuí dels mots. Crec que cal entendre-ho així: ell sent a dir *palancana* entorn seu, per la banda de Xàtiva potser, o per la zona de la capital, on està empleat, i addueix l'ús a Mallorca amb aquells propòsits. Escrig recull *palancana* en la seva bona versió originària (1851).

Alguns val. han manifestat dubtes sobre la legitimitat del mot; en particular l'amic Giner i March insisteix a negar-la: és perquè allà té un poderós concurrent en *safa*, arabisme certament arrelat i de legitimitat indiscutible en l'ús valencià, per més que no es conegui ni s'entengui en el Princ., a les Illes etc.; mentre que no és castellà; i justament s'escau que *palangana*, *-cana*, tot i el seu ús limitat en el domini lingüístic central d'Espanya, està en ús entre els valencians de llengatge xurro; però deduir del valencianisme de *safa*, certament inatacable, que el seu concurrent, de sentit no ben igual, no sigui autòcton, és agafar el rave per les fulles. Potser no és ell l'únic, car Enr. Valor en les seves acotacions al seu exemplar personal del *DFa.*, posava al marge de *palangana* «és castellà?». Però encara menys és general allà el repudi de *palangana*: Ferrer Pastor l'inclou en el seu diccionari (no gens indulgent amb els castellanismes) i Giner i March que tant l'assessorava, no aconseguí fer-l'hi treure.

A Xàtiva i a Novetlè (país justament de Sanelo) m'indicaren *palancana* espontàniament com a sinònim de *safa*, que els és ben usual (1962), si bé afegien (no sé per què) que «val més dir *safa*». I tenim un ús ben especial de *palancana* en una comarca de tanta puresa lingüística com la zona Gandia-Valldigna: a Xaracento una *palançkana* com a nom d'un aparell ben essencial en aquella terra, de forta agricultura però amenaçada pels aiguamolls: és un motore especial per esgotar l'aigua dels camps, proveït d'una roda amb pales de fusta: imagino que *palancana* seria allà de primer aqueixes pales, en forma més o menys de gran cullera (la forma adequada per aixecar aigua); i que des d'això passaria després el mot a designar tot el típic enginy. El cas és que una zona de la part rural d'aquell extens terme s'anomena *la palançkanèta* —és cap al «Canyaret»— i m'expliquen que és perquè hi hagué sempre «un vapor en *palancana*» (així ho pronunciaren) «que buidava tota aquella partida» (1962). Més al Nord aquest aparell, en la variant amb *-g.*: «antigament i sols a la marjal, s'usava la *palangana* que consistia en un bací on es collocava una roda, amb unes grans pales per arestes, i més tard amb uns calaixons --- el bací era de fusta i se'l podia transpor-